

Ana dilimiz - dövlət dilimiz

Ana dilimiz tarixin çox çətin yollarından, dolanbaclarından keçib. Ağır sınaqlarla üzləşib. Mənsub olduğu xalqın özü kimi başı bəlalər çəkib. Azərbaycan zaman-zaman yadellilərin hücumlarına məruz qalıb, işğal edilib.

O ağır vaxtlarda qarət edilən, talanan, azadlığı əlindən alınan yalnız bu məmləkət və onun əhalisi olmayıb. Bu xalqın ən böyük mənəvi sərvəti olan ana dili də ayrı-ayrı əsrlərdə Azərbaycanı istila edən, əsarətdə saxlayan ərəblərin, farsların və rusların müdaxilələrinə məruz qalıb. Öz milli-mənəvi dəyərlərini qorumaq naminə mücadilələr edən xalqımız tarix boyu ana dilinə məhəbbətlə yanaşmış, onu qorumağa çalışmış. Buna görə əzab-əziyyətlərə sinə gərmiş, məşəqqətlər çəkmiş. Ancaq Azərbaycan xalqı öz milli-mənəvi dəyərlərini, eləcə də doğma dilini qorumağa, gələcək nəsillərə çatdırmağa müvəffəq olub.

Dünyanın “Orxon-Yenisey”, “Güntəkin” kimi qədim yazılı abidələrinin, şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin, Mahmud Kaşğarının “Divanül-lügətül-türk” kitabının, “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi möhtəşəm söz sənətinin, eləcə də sonrakı dövrlərdə yaşamış şairlərimizin, yazıçılarımızın əsərlərini yaratdıqları bu zəngin, şirin dil bütün çətinliklərə, yaradılan problemlərə rəğmən bu gün yaşayır, həm də müstəqil Azərbaycanın rəsmi dövlət dili kimi. Sevinclə, qürurla, fəxrli qeyd etdiyimiz bu faktın arxasında xalqımızın əsrlər boyu davam edən böyük mücadilələri, mübarizələri dayanır.

Cümhuriyyət hökumətinin qəbul etdiyi ilk qərarlardan biri

1918-ci il mayın 28-də müsəlman Şərqi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaşaya bildiyi 23 ay ərzində ana dilimizin qorunmasında, inkişafında, zənginləşməsində, dövlət dili statusu qazanmasında misilsiz işlər gördü. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Nazirlər Şurasının 27 iyun 1918-ci il tarixli qərarı ilə o zaman türk dili adlanan Azərbaycan dilinə dövlət dili statusu verildi. Bu, Cümhuriyyət hökumətinin Gəncəyə köçdükdən sonra qəbul etdiyi ilk qərarlardan biri idi.

Hökumət ölkədə birdən-birə Azərbaycan dilinə keçidin yaradacağı problemləri də nəzərə almışdı. Odur ki, qərarda qeyd olunmuşdu: “Dövləti lisan türk dili qəbul edilərək, içəridə bütün məhkəmə, idareyi-daxiliyyə və sair dəvair vəzifələri başında duranlar bu lisanı bilənlər olana qədər hökuməti müəssisələrdə rus dili istemalına da müsaidə edilsin”. Qərardan aydın olurdu ki, hökumət müəssisələrində rus dilinin də işlənməsinə müvəqqəti olaraq icazə verilir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin daxili işlər naziri Behbud xan Cavanşir “Azərbaycan” qəzetinə verdiyi müsahibədə bununla bağlı demişdir: “Azərbaycan müəssisələrində rus dilinin işlədilməsi hazırkı dövrün zərurətindən irəli gəlir. Əlbəttə, bu, çox davam etməyəcəkdir. Yüksək vəzifədə işləyən və türk dilini bilməyən məmurlar uzun müddət işləyə bilməyəcəklər. İki ildən sonra Azərbaycanın bütün müəssisələri milliləşdiriləcəkdir. Türk dilini bilməyən məmurlar isə vəzifələrini itirməkdən ötrü bizim dili öyrənməli olacaqlar”.

Həmin dövrdə savadlı, bacarıqlı və təcrübəli işçiləri itirməmək, həmçinin kütləvi savadsızlığı aradan qaldırmaq, dövlət dilinin öyrənilməsi və inkişaf etdirilməsi vacib idi. Bu məqsədlə görüklü tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlanıldı.

Eyni zamanda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin qarşıya qoyduğu ən mühüm məsələlərdən biri də milli kadrların yetişdirilməsi idi. Azərbaycan dilini mükəmməl bilən savadlı milli kadrların hazırlanması üçün ölkədə təhsilin tamamilə yenidən qurulmasına qə-

rar verildi. Dil və təhsil sahəsində ilk mühüm tədbirlərdən biri məktəblərin milliləşdirilməsi oldu. Belə ki, 1918-ci il avqustun 28-də ölkədəki təhsil müəssisələrinin milliləşdirilməsi haqqında qərar qəbul edildi. Qərarda bildirilirdi ki, bütün ibtidai məktəblərdə təhsil şagirdlərin öz ana dilində aparılmalı və dövlət dili olan Azərbaycan dili icbari surətdə həyata keçirilməlidir. Azərbaycan dilini bilməyən şagirdlər üçün üçüncü və dördüncü siniflərdə xüsusi şöbələr açıldı. İki ildən sonra şagirdlərin ana dilində təhsillərini davam etdirə bilmələri üçün həmin şöbələrdə Azərbaycan dili intensiv şəkildə tədris olunurdu. Beşinci sinifdən sonra şagirdlər məktəbi qurtarana qədər tədris rus dilində aparılırdı. Ancaq Azərbaycan dilinin tədrisi həmin siniflərdə həftədə 4 saatdan az olmayaraq məcburi fənn kimi keçirilirdi.

1919-cu ilin əvvəllərində artıq ölkədə dövlət hesabına 637 ibtidai və 23 orta ixtisas təhsili məktəbi fəaliyyət göstərirdi. Orta məktəblərin arasında 6 kişi və 4 qadın gimnaziyası, 5 realni məktəb, 3 müəllimlər seminariyası, 3 müqəddəs Nina qız tədris müəssisəsi, politexnik və kommersiya məktəbləri var idi. 1919-cu ilin əvvəllərində Bakı qadın müəllimlər seminariyası kişi müəllimlər seminariyasına çevrildi. Həmin ilin iyulunda Lənkəran kişi və qadın gimnaziyaları Xalq Maarif Nazirliyinin tabeliyinə verildi.

Cümhuriyyət hökumətinin həyata keçirdiyi işlər bütün ölkədə müsbət nəticələrini verdi. Bölgələrdə, idarə və təşkilatlarda savadsızlığı ləğv etmə kursları işə başladı. Azərbaycan dilinin öyrənilməsi üçün 1919-cu ilin sentyabrından kurslar təşkil olundu. Bu məqsədlə hökumət tərəfindən 351 min manat vəsait ayrıldı. Bunlardan əlavə, Azərbaycan dilində fəaliyyət göstərən ali təhsil müəssisələrinin yaradılmasına və Azərbaycan əlifbasının islahatı üçün ilk addımların atılmasına başlanıldı.

70 il sonra çiçək açan arzular

Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, dövlət idarələrində müəyyən müddət ərzində rus dilinin də işlənməsinə icazə verilməsi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentinə aid deyildi. Parlamentin istifadə etdiyi dil dövlət dili statusuna malik Azərbaycan türkcəsi idi, dillərin işlənməsi məsələsi isə qanunverici hakimiyyətin, parlament üzvlərinin öhdəsinə buraxılmışdı. Tədqiqatçılar diqqətə çatdırırlar ki, yerli olmayan parlament nümayəndələri çıxışla-

rın rus dilində olmasını təklif etdikdə parlamentin iclaslarından birində bu məsələ ayrıca müzakirə edilərək qərar qəbul olundu. Qərarla parlamentin rəsmi dili Azərbaycan türkcəsi elan olundu, digər millətlərin nümayəndələrinin rus dilində çıxış etmələri məqbul hesab edildi. Lakin rəsmi sənədlərin hamısı dövlət dilində tərtib olunmalı idi. Odur ki, parlamentin sədr müavini Həsən bəy Ağayev dövlət dilində olmayan sənədlərin üstündə bir qayda olaraq belə dərkənar qoyurdu: “Ərizə türkcə lisanla olmadığı üçün əncamsız qalır”.

Ümumiyyətlə, o dövr parlamentdə mütəmadi olaraq Azərbaycan dilinə münasibət bildirilir, yeni kursların, məktəb, seminariya və institutların açılmasına xüsusi diqqət göstərilirdi. Parlamentin 21 avqust tarixli iclasında çıxış edən deputatlar Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması ilə bağlı çıxışlarında dil məsələsini xüsusi vurğuladılar. Onların əksəriyyəti ölkənin açılacaq ilk ali məktəbində tədrisin ana dilində aparılmasının vacibliyini bildirdilər. Həmin iclasda Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi inkişafı, tədrisi, təhsildə yeri barədə ciddi mülahizələr irəli sürüldü.

1918-ci il dekabrın 27-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hərbi naziri Səməd bəy Mehmandarovun 34 sayılı əmri ilə Azərbaycan dili orduda da dövlət dili kimi qəbul olundu. Orduda xidmət edən, ancaq dövlət dilini bilməyən zabitlər qarşısında hərbi nazir tələb qoydu ki, bir ay müddətində heç olmasa komanda sözlərinin azərbaycanca qarşılıqlarını öyrənsinlər və əsgərlərə Azərbaycan dilində komanda versinlər. Bir ay ərzində tələbi yerinə yetirə bilməyən zabitlər ordudan dərhal xaric edilməli idilər.

Orduda Azərbaycan dilinin öyrənilməsi və savadsızlığın ləğvi məqsədilə müvafiq kurslar açıldı. Kursların aparılması təcrübəli mütəxəssislərə həvalə olundu. 1919-cu il fevralın 11-də Cümhuriyyət hökuməti Azərbaycan Milli Ordusunda türk dilində süvari qoşunların nizamnaməsinin təsdiqi haqqında qərar qəbul etdi.

Bolşevik işğalı nəticəsində ömrü qısa olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin başladığı böyük işlər 70 il yarımçıq qaldı. Lakin XX əsrin son onilliyində Azərbaycanın yenidən müstəqilliyinə qovuşması ilə Cümhuriyyət qurucularının bütün, o cümlədən ana dilimizlə bağlı arzuları çiçək açdı.

*Zöhrə FƏRƏCOVA,
“Azərbaycan”*